

WILAYA YA KIRINYAGA YA KATI

102/1

KISWAHILI

INSHA

KARATASI YA KWANZA

JULAI/AGOSTI 2015

MUDA: SAA 1³/₄

MAAGIZO:

- Jibu maswali **mawili** pekee.
- Swali la kwanza ni la lazima.
- Chagua insha **moja** nyingine kutoka hizo **tatu** zilizosalia.
- Kila insha isipungue maneno **400**.

1. **LAZIMA.**

Kumekuwa na visa vingi vya ukosefu wa usalama nchini. Wewe kama katibu wa jopo lililoteuliwa na Waziri wa Usalama nchini, andika ripoti kuhusu suala hili.

2. Teknolojia ya kisasa imechangia kudhurika kwa maadili ya vijana wetu. Jadili.

3. Tunga kisa kinachooana na methali ifuatayo.
“Wema hufa mwili, hawafi jina.”

4. Andika insha itakayoishia kwa
... Ilinichukua muda mrefu kuyaamini niliyoyaona!

WILAYA YA KIRINYAGA YA KATI 102/2

KISWAHILI

Karatasi ya pili

(LUGHA)

Julai/Agosti 2015

Muda: Saa: 2½

SEHEMU YA A: UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

Ulimwengu unapaswa kuzuka na mbinu za kulitadarukia tatizo ambalo linakwamiza juhudi za maendeleo. Umaskini unaoyakabili mataifa yanayoendelea, unayatosasa kwenye dhiki kubwa huku mataifa ya kimagharibi yakipiga hatua kubwa kimaendeleo. Ufa uliopo baina ya mataifa yanayoendelea na yale yaliyoendelea kama vile Marekani, nchi za Ulaya na Ujapani unapanuka kila uchao.

Vyanzo vya umasikini huu ni anuwai mathalan, uufisadi uongozi mbaya, turathi za kikoloni, uchumi kugemezwa kwenye kilimo kinachotegemea mvua isiyotabirika, idadi ya watu inayoupiku uwezo wa uchumi wa taifa linalohusika na ukosefu wa nyenzo na amali za kuwakwamua raia kutoka lindi la umaskini. Ukosefu wa elimu na nafasi adimu za ajira huchangia pia katika tatizo hili.

Jamii ya ulimwengu inapaswa kuelewa kuwa umaskini, unaothiri nchi fulani una athari pana sana. Uvunjifu unaotokana na umaskini unaweza kuwa mboji ambako matendo mabaya huchipuka. Raia maskini huweza kushawishiwa haraka kujitosa kwenye matendo ya kihalifu ili kujinasua kutoka dhiki ile. Hii inaweza kuwa mbegu ya kuatika maovu kama ugaidi na uhalifu wa kila aina.

Mataifa ya magharibi yanapaswa kuyaburia madeni ya mataifa yanayoendelea kama njia mojawapo ya kupambana na umaskini. Asilimia kubwa ya pato la kitaifa katika mataifa mengi hutumika kuyalipa madeni hayo. Katika hali hii inakuwa muhali kwa mataifa hayo kujikwamua kutokana na pingu za umasikini. Njia nyingine ni kustahabu kutoa ruzuku za kimaendeleo badala ya mikopo kwa nchi zinazoendelea.

Kwa upande wake, mataifa yanayoendelea yanapaswa kuibuka na mikakati bora ya kupambana na umaskini. Ni muhimu pawepo na sera zinazotambua ukweli kuwa asilimia kubwa ya raia wa mataifa hayo ni maskini. Pana dharura ya kuzalisha nafasi za ajira, kupanua viwanda hususan vinavyohusiana na zaraa ambayo ni tagemeo kuu la mataifa mengi, kuendeleza elimu na kuimarisha miundo msingi. Ipo haja pia ya mataifa haya kuhakikisha kuwa mfumo wa soko huru unaotawala ulimwengu sasa hauishii kuwa chanzo cha kufa kwa viwanda asilia na kuendeleza umaskini zaidi. Kwa ufupi, maamuzi yote ya sera za kiuchumi lazima yauzingatie uhalisi wa maisha ya raia wa mataifa hayo.

Maswali:

- (a) Kwa nini umaskini umetamalaki katika mataifa yanayoendelea? (alama 4)
- (b) Madeni yana athari gani kwa mataifa yanayoendelea? (alama 2)
- (c) Ni mapendekezo yapi ambayo mwandishi anatoa kwa mataifa machanga kuhusu utatuzi wa tatizo la umaskini? (alama 4)

(d) Mfumo wa soko huru una madhara gani kwa mataifa machanga? (alama 2)

(e) Ukirejelea kifungu, eleza maana ya: (alama 3)

(i) Kulitadarukia.

(ii) Kuatika.
Kuyaburia madeni.

SEHEMU YA B: UFUPISHO

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Kadiri jamii mbalimbali zinavyotagusana, ndivyo lugha zinazozungumzwa na jamii hizi nazo zinavyoingiliana na kuathiriana. Mojawapo ya athari hizi ni ukopaji wa msamiati. Jamii zinazopakana au kutagusana hukopa msamiati kutoka kwa lugha jirani na kuutumia kuelezea dhana mpya zinazolingia katika utamaduni wao kupitia kwa mitagusano ya kijamii.

Lugha ya Kiingereza, kwa mfano, imekopa kutoka lugha nyingine kama vile Kifaransa na Kilatini. Mathalani, istilahi nyingi za kisheria zimekopwa kutoka lugha ya Kifaransa. Aidha, Kiingereza kimekopa kutoka lugha ya Kiswahili. Maneno ya Kiswahili kama vile mwalimu, jiko, mandazi, panga, buibui, ngoma na hata wananchi, sasa yameingia katika kamusi za Kiingereza, kumaanisha kuwa yamekubaliwa kama msamiati rasmi wa lugha ya Kiingereza.

Kiswahili nacho kimeathiriwa na lugha nyingine. Kimekopa msamiati wa Kiingereza na hata Kiarabu. Katika tungo nyingi za kishairi, kwa mfano, Utenzi wa Mwanakupona utapata msamiati wa Kiarabu uliotoholewa. Lugha nyingine ambazo zimeathiri Kiswahili ni pamoja na Kijerumani ambako msamiati kama vile 'shule' ulikopwa na kutoholewa kutokana na neno *schule*. Msamiati kama vile '*leso*', '*karata*' na '*mvinyo*' yamekopwa kutoka lugha ya Kireno, huku majina 'balози' na 'bahasha' yakikopwa kutoka Kituruki.

Pamoja na ukopaji wa vipengele vya lugha, mtagusano wa lugha una athari nyingine. Lugha zinapokuja pamoja, mazingira ya wingi-lugha hazuka. Baadhi ya watu hujifunza zaidi ya lugha moja. Mtu anayeweza kuzungumza zaidi ya lugha moja anaweza kujieleza kwa urahisi kwa kuchanganya msamiati wa lugha tofauti. Aidha, anaweza kubadilisha msimbo kulingana na matilaba yake. Ikiwa anataka kukubalika na jamii-lugha anayotagusana nayo, atatumia lugha ya jamii hiyo ili kujinasibisha na kujitambulisha nayo. Wazungumzaji hupata visawe vya maneno kuelezea dhana zile zile, hivyo kuboresha mitindio yao ya mawasiliano.

Kadhalika, kutagusana kwa lugha kunaweza kusababisha kubuniwa kwa lugha ngeni ambayo inarahisisha mawasiliano. Wakati mwingine, watu wanaozungumza lugha tofauti wanapokutana, hubuni mfumo sahili wa lugha ili kufanikisha mawasiliano. **Pijini** ni mfano wa lugha iliyobuniwa kwa njia hii. Pijini huchota msamiati kutoka lugha zilizotagusana. *Sheng* ni mfano mwingine wa lugha ambayo ilibuniwa kutokana na kutagusana kwa lugha ya Kiswahili, lugha za kiasili na Kiingereza.

Japokuwa kuna faida nyingi za wingi-lugha, hasara pia zipo. Mazingira ya wingi-lugha huwapa wazungumzaji fursa ya kuchagua lugha wanayotaka kuwasiliana kwayo. Katika hali hii, lugha yenye ushawishi mkubwa kijamii, kiuchumi na kisiasa ndiyo ianyopendelewa zaidi. Wingi-lugha unaweza kusababisha kukwezwa kwa lugha moja na kudunishwa kwa lugha nyingine. Mathalani, kuwepo kwa lugha nyingi nchini kulizua haja ya kukwezwa kwa lugha ya Kiswahili huku lugha nyingine za kiasili zikipuuzwa.

Lugha hukua kwa kutumiwa. Lugha isipozungumzwa kwa muda mrefu, watu hupoteza umilisi ambao huifanya kuwa vigumu kuirithisha kwa vizazi. Lugha inaweza pia kukosa wazungumzaji ikiwa wale wanaozungumza ni wachache, au ikaathiriwa na mtagusano na lugha nyingine iliyo na wazungumzaji wengi. Katika hali kama hii, lugha hiyo hukabiliwa na tisho la kudidimia au hata kufa. Ikiwa jamii lugha itakosa kudhibiti sera za matumizi ya lugha yake, baadhi ya lugha ama zitafifia au zitakufa na kusahaulika kabisa.

1. Bila kupoteza maana, fupisha aya za kwanza tatu. (Maneno 50)
(alama 6, 2 za mtiririko).
2. Kwa mujibu wa taarifa hii, mtagusano wa lugha una athari gani? (Maneno 30)
(alama 5, 2 ya mtiririko)

3. **MATUMIZI YA LUGHA: (ALAMA 40)**

- (a) Andika sifa za **kutambulisha** sauti zifuatazo. (alama 2)
 - (i) /d/ _____
 - (ii) /th/ _____
- (b) **Fafanua** dhana ya **mofimu**. Bainisha **mofimu** katika maneno yafuatayo. (alama 2)
 - (i) Samaki _____
 - (ii) Mtu _____
- (c) Ainisha **viambishi** kwa kurejelea **majukumu** ya kisarufi katika neno hili. (alama 3)

Alijipelekea
- (d) Maneno **yaliyopigiwa** mstari yametumikaje? (alama 2)

Pahali pema pako si pema pa mwenzako.
- (e) Andika sentensi **mbili** kutofantisha **vitate** hii. (alama 2)
 - (i) Apisha _____
 - (ii) Apiza _____
- (f) Andika sentensi ifuatayo **upya** ukibadilisha neno **lililopigiwa** mstari kuwa kivumishi. (alama 2)

Mgeni alipewa dawati mpya.
- (g) Unda nomino **mbilimbili** kutokana na vitenzi hivi. (alama 2)
 - (i) Kagua _____
 - (ii) Hini _____

- (h) **Kosoa** sentensi ifuatayo kisarufi. (alama 3)
Mahali kule pana siafu wengi.
- (i) Tambua matumizi ya **'a'** katika sentensi ifuatayo. (alama 1)
Mwanafunzi acheza uwanjani.
- (j) **Yakinisha** sentensi hii: (alama 2)
Usipofanya bidii hutapita mtihani.
- (k) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya **kuamrisha**. (alama 2)
Tafadhali acheni kucheka ovyo.
- (l) Andika kwa msembo wa **taarifa**: (alama 3)
“Sitakwenda sokoni leo ila nitakwenda kesho”, Nikamjibu.
- (m) Eleza matumizi **matatu** ya **kinyota**. (alama 3)
- (n) Changanua sentensi ifuatayo kwa kielelezo cha matawi. (alama 4)
Mlango umevunjwa na fundi aliyeujienga.
- (o) Onyesha matumizi ya **chagizo** ya **mfanano** katika sentensi. (alama 2)
Alitembea kitausi kupokea zawadi.
- (p) Andika sentensi ifuatayo kwa **udogo/wingi**. (alama 2)
Mtoto mkaidi aliiba kitabu cha mwenzake.
- (q) Tunga sentensi kuonyesha **matumizi** ya kiambishi **'ji'**. (alama 2)

4. ISIMU JAMII:

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yanayofuata.

“Ndugu na madada, sote tumealikwa katika karamu hii ya Bwana kabla ya kujongea mezani pake, Bwana. Pana haja ya kutakasa nyoyo zetu na kujutia madhambi yetu. Sisi sote ni watenda dhambi na inastahili kumwendea ili aweze kutuondolea madhambi yetu.”

Maswali

- (i) Weka maneno haya katika sajili yake. (alama 2)
- (ii) Nini kimekufanya uchague sajili uliochagua katika swali (i). (alama 1)
- (iii) Eleza sifa za matumizi lugha katika sajili hii. (alama 7)

WILAYA YA KIRINYAGA YA KATI
KISWAHILI
KARATASI YA TATU
FASIHI
MUDA: SAA: 2½

MAAGIZO:

1. Jibu maswali **manne** pekee.
2. Swali la **kwanza** ni la **lazima**.
3. Maswali hayo mengine **matatu** yachaguliwe kutoka sehemu **nne** zilizobaki:
Yaani: **Tamthilia, Riwaya, Hadithi Fupi na Fasihi Simulizi**.
4. Usijibu maswali **mawili** kutoka sehemu **moja**.
5. Kila swali lina alama **20**.
6. Mtihani huu una alama **80**.

SEHEMU A: USHAIRI – LAZIMA

1. **SHAIRI A**

Wewe,
Utazame mlolongo wa
Waja unaoshika njia likiwapo;
Unaofuata pembe za barabara zisokuwapo,
Kwenda kuisaka auni,
Kuitafuta kazi inayowala chenga.

Itazame migongo ya wachapa kazi,
Watokwao na jasho kapakapa na,
Wanaotafunwa uhai na jua liso
huruma:

Wakiinua vyuma na magunia,
Wakiinua makontena,
Wakichubuka mashambani,
Wakiumia viwandani,
Wakiteseka makazini,

Halafu

Uangalie ule ujira wa kijungu meko,
Mshahara usokifu haja,
Nguo zisizositiri miili dhaifu,
Kilo chao kisichokuwa na machozi,
Na
Ujiangalie

Mwili wako unaomereta ujana wa ufanisi,
Gari lako la kifahari lililozibwa vioo,
Jumba lako la kujishasha kama uwanja mdogo,
Malaki ya pesa unayomiliki,
Ujiitapo mwajiri kwa raha, hunusi usaha wa hali yao?

Maswali

- (a) Je, mashairi haya mawili ni ya aina gani? Toa sababu.

(alama 2)

- (b) Taja dhamira kuu katika kila shairi. (alama 2)
- (c) Kwa kutoa hoja zozote **tatu** linganua mashairi haya kiumbo. (alama 3)
- (d) Taja na uelezee **nafsi-nenewa** katika mashairi haya mawili. (alama 2)
- (e) Kwa kutolea mfano **mmoja mmoja** eleza matumizi ya mbinu hizi za kimtindo katika shairi la A. (alama 2)
- (i) Kweli-kinzani
- (ii) Mishata
- (f) Tambua **idhini** ya kishairi iliyotumika katika neno “Waichezeye” na uelezee dhima yake katika utoshelezi wa kiarudhi. (alama 1)
- (g) Dondoa mfano **mmoja mmoja** wa mbinu ya tashhisi kutoka kwenye mashairi yote mawili. (alama 2)
- (h) Andika ubeti wa **tatu** katika **shairi la A** kwa lugha nathari. (alama 4)
- (i) Eleza maana ya msamiati huu kama ulivyotumika katika vifungu hivi. (alama 2)
- (i) Inampiku.
- (ii) Makontena.

SEHEMU YA B: MSTAHIKI MEYA: TIMOTHY AREGE

Jibu swali la **2** au **3**

2. “Nanyi vilevile msikate tamaa. Endeleeni kushinikiza kumwona Meya. Mlango hatimaye huenda ukasalimu amri ---”
- (a) Eleza muktadha wa dondoo hii. (alama 4)
- (b) Taja tamathali zozote **mbili** za lugha zilizotumika katika dondoo hii. (alama 4)
- (c) Eleza ni kwa nini wanaorejelewa wanakaribia kukata tamaa. (alama 8)
- (d) Eleza sifa **mbili** za mnenaji. (alama 4)
3. Viongozi katika bara la Afrika wameonyesha hali ya juu ya kutowajibika. Eleza dhana hii kwa kurejelea tamthilia ya Mstahiki Meya. (alama 20)

SEHEMU YA C: RIWAYA KEN WALIBORA: KIDAGAA KIMEMWOZEA

Jibu swali la **4** au **5**

4. “Ujenzi wa jamii mpya ni jukumu la vijana.” Jadili kwa kurejelea riwaya hii. (alama 20)

5. Mwandishi kama huyo watu hukutana naye kwa nadra sana.
- (a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
- (b) Tambua mbinu iliyotumika katika kauli hii. (alama 2)
- (c) Toa mifano mingine **saba** ya matumizi ya mbinu hii katika riwaya hii. (alama 14)

SEHEMU YA D: HADITHI FUPI: DAMU NYEUSI

KEN WALIBORA

Jibu swali la 6 au 7

6. “Alitembea kando ya barabara kwenye kijia cha wapitia njia huku akinyapia nyapia nyapunyapu na kupepesuka kama mlevi chakari”.
- (a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
- (b) Anayerejelewa katika dondoo hili alikuwa anaenda wapi? (alama 2)
- (c) Eleza sifa za anayerejelewa katika muktadha kuu. (alama 6)
- (d) Mhusika huyu yuko na umuhimu gani katika hadithi husika? (alama 5)
- (e) Eleza mbinu zozote **tatu** ambazo zimetumiwa na mwandishi katika Muktadha huu. (alama 3)

7. MIZIZI NA MATAWI: ALI ABDULLA ALI

- (a) Eleza sifa mbili na umuhimu wa wahusika wafuatao katika hadithi ya **MIZIZI NA MATAWI**:
- (i) Bi. Mkubwa. (alama 3)
- (ii) Bi. Kidura. (alama 3)
- (iii) Sudi Abdalla. (alama 4)
- (b) Taja na ueleze jinsi maudhui ya mapenzi yanavyojitokeza katika hadithi hii. (alama 10)

SEHEMU YA E: FASIHI SIMULIZI

8. (a) Maghani ni nini? (alama 2)
- (b) Eleza sifa za maghani. (alama 6)
- (c) Fafanua aina zozote **tatu** za maghani. (alama 6)
- (d) Taja na ueleze umuhimu wa maghani. (alama 6)